

Tero Tähtinen

Eksyneitä eläimiä ja hitaita puita. Ympäristön politisoituminen suomalaisessa luontorunoudessa

Tarkastelen artikkelissani, kuinka ympäristö tai siihen rinnastettavat luonnonoliot muuttuvat 1990- ja 2000-lukujen suomalaisessa luontorunoudessa arvolutautuneen kiistan kohteeksi eli *politisoituvat*. Teoreettisena taustana hyödynnän ympäristöpolitiikan käsitteistöä ja määritelmiä, jotka pyrkivät hahmottamaan (ihmis)kulttuurin ja ympäristön välisen konfliktin syntyä ja rakentumista. Kysyn, miten tuo konflikti käsittelemissäni runoissa esiintyy ja millaisia ympäristöeettisiä ja maailmankatsomuksellisia asenteita ja näkökulmia se tuo esiin.

Käsittelen Eila Kivikk’ahon runoa ”Uudet pihat”, Markus Jääskeläisen runoa ”Ohjeita metsureille” ja Timo Hännikäisen runoa ”Asemalla odottavan”. Ne kaikki ovat luontorunoja, jotka sisältävät poleemisen tai jollakin muulla tavalla kantaottavan ulottuvuuden ja mallintavat samalla ihmisen ja ympäristön suhdetta, kukin täysin erilaisista lähtökohdista ja erilaisin tavoin. Kivikk’ahon runossa sivilisaation ja luonnon välinen konflikti ilmenee vielä selkeärajaisesti ja kaksinapaisesti, kun taas Jääskeläisen ja Hännikäisen runoissa ihmisen ja ympäristön väliset jännitteet saavat moninaisempia ja kompleksisempia muotoiluja. Luen kustakin runosta esiin sille ominaisia retorisia keinoja ja niiden välittämiä poliittis-ekologisia äänenpainoja ja lisäksi vertailen runojen muodollisia ja ohjelmallisia seikkoja toisiinsa.

Kirjoitukseni keskeisin käsite, *politisoituminen*, on tässä yhteydessä ymmärrettävissä hyvin laajasti, monitahoisena ilmiönä. Ville Lähde (2001, 305) määrittelee termin näin:

Kun jokin tapahtuma, käytäntö tai paikka päättyy uudessa tilanteessa kiistanalaiseksi, se politisoituu. Esimerkiksi jostain asuinalueesta voi tulla poliittisten kamppailujen ja neuvottelujen kohde, joiden myötä siihen liittyy uudenlaisia merkityksiä. Alueesta tulee ikään kuin ”itseään suurempi”. Kuten aina kiistoissa ja neuvotteluprosesseissa, politisoituminen tuo mukanaan eri toimijoiden valtapyrkimysten törmäyksen. Politisoitumisessa on keskeistä toimijoiden pyrkimys määrittellä kiistan kohde omien pyrkimystensä mukaisesti. Toimijat yrittävät osoittaa, että esimerkiksi kiistan kohteena olevalle rakennushankkeelle on olemassa vaihtoehtoja.

Lähteen määritelmässä olennaista on kahden erilaisen näkökulman tai pyrkimyksen riitautuminen, mikä tekee kiistan aiheesta poliittisen toiminnan kohteen. Valtapyrkimysten törmäys on politisoitumisen alkupiste, josta käsin konflikti avautuu ja täsmen-

tyy samalla kun eri toimijat pyrkivät esittämään ja kehystämään sen omille päämääri-
leen otollisessa valossa.

Yrjö Hailan (2001, 12) mukaan politisoituminen on ketjureaktiomainen akti-
voitumisprosessi, jossa on mukana suuri määrä yhteiskunnallisia toimijoita, joilla on
keskenään ristiriitaisia etuja ja tavoitteita sekä ympäristön että koko yhteiskunnallisen
kehityksen suhteen. Haila siis näkee politisoitumisen itseään ruokkivana kehityskulku-
na, jossa aktiivisten toimijoiden merkitys korostuu.

Sovellan politisoitumisen käsitettä Lähdtettä ja Hailaa myötäillen kriittisenä yleis-
määreenä, joka tarkoittaa yhtäältä jyrkkää sivilisaation ja luonnon vastakohtaisuuden
esiin nostamista mutta viittaa toisaalta myös yksittäisen runopuhujan eettiseen, luonnon
tuhoutumista kuvaavaan ja siihen emotionaalisesti suhtautuvaan positioon.

Soveltamalla politisoitumisen käsitettä runoanalyysiin pyrin niin ikään etsimään
lukutapoja, jotka ovat herkistyneet ympäristöorientoituneen lyriikan erityispiirteille
ja maailmankatsomuksellisille tasoille. Tavoitteena on ymmärtää niitä keinoja, joilla
runous tematisoi ja representoi ei-inhimillisiä olioita, sekä näiden kuvaustapojen laa-
jempia merkityksiä. Lopuksi pohdin runouden erityispiirteitä niin sanottuna ympä-
ristötekstinä.

Ihmisten ja eläinten kohtaaminen

Modernin maailmankatsomuksen itseymmärrys perustuu ihmisen (kulttuuri, sivilisaa-
tio) ja luonnon (villit prosessit) erilleen rajaamiselle. Aina ei kuitenkaan ole ollut näin.
Pakanallisten uskontojen aikana ja vielä monoteistisen kristinuskon valtakaudella, jol-
loin fyysinen luonto nähtiin Kaikkivaltiaan palvelijana ja tämänpuoleisena edustajana,
ihminen ymmärrettiin olemuksellisesti vain yhtenä osana luonnon suurta kokonais-
järjestystä. Raymond Williamsin mukaan tämä traditio katkesi 1600- ja 1700-lukujen
Euroopassa, kun syntyi uusi, kriittinen luontonäkemyks, joka olennaisella tavalla jakoi
todellisuuden kahteen erilliseen alueeseen. Uuden ajan paradigman perustava lähtökoh-
ta oli ihmisen ja luonnon erottaminen toisistaan, jolloin luonto on ulkoinen, ”tuolla
jossakin”, ja ihminen sitä rationaalisen ajattelunsa avulla tutkiva, muokkaava ja hallit-
seva toimija. (Williams 2003, 48–54.)

Williamsin (mt, 60) mukaan ihmisen ja luonnon kategorinen erottaminen kui-
tenkin johtaa ristiriitaan ja monitasoisiin ongelmiin, koska ”[k]un luonto erotetaan
ihmisten toimista, se jopa lakkaa olemasta luontoa missään täydessä ja todessa mie-
lessä”. Eli kun ihminen ja hänen toimintansa määritellään ei-luonnoksi, myös käsitys
”luonnosta” kaventuu ja menettää osan alkuperäisestä potentiaalistaan. Tällöin erityisten
rajallaolokokemusten, joissa ihminen tulee aktiivisesti yhteyteen ympäröivän luonnon
kanssa, merkitys korostuu, sillä niiden kautta tätä kulttuurisesti annettua kahtiajakoa
on mahdollista horjuttaa ja kyseenalaistaa.

Kysymys on luontorunouden kannalta olennainen, sillä luontorunouden keskiössä ei useimmiten ole ihmisen luontokokemuksen etäännyttävä tai estetisoiva kuvallistaminen vaan pikemminkin inhimillisen ja ei-inhimillisen kohtaaminen. Luontorunoudessa on aina mukana inhimillinen tietoisuus – vähintään tekstin tasolla – sekä jonkinlainen ei-inhimillinen entiteetti kuten eläin, kasvi tai kokonainen maisema. Williamsin näkemystä seurailleen voi tiivistää, että näiden kahden välisestä kokemuksellisesta dynamiikasta kehkeytyvät myös luontorunouden eettiset ja poliittiset ulottuvuudet.

Vuonna 1942 debytoineen Eila Kivikk'ahon viimeiseksi jäänyt runokokoelma *Ruusukvartsi* (1995) sisältää paljon haiku- ja tankamuotoisia luontorunoja. Tero Liukkosen (1995) mukaan kokoelmassa nousee keskeiseksi runopuhujan eläytymiskyky, joka on luontoon kohdistuvan inhimillisen myötätunnon perusedellytys. Tämä eläytymiskyky ilmenee esimerkiksi runossa ”Uudet pihat”, joka kuvaa ihmisten ja eläinten kohtaamista:

Vai kummastuttaa
kun jänis, hirvi, mäyrä,
eksyy pihalle?
Niiden rypymaillehan
koko taajama tehtiin!
(R, 17.)

Muodoltaan ”Uudet pihat” on tanka eli tiukan 5/7/5/7/7-tavusäemitan mukaisesti rakentuva lyhyt runo, jolle on ominaista pelkistetty kuvallisuus, ajatuksellinen kiteytyneisyys ja herkistynyt tunnelma. Klassisen japanilaisen tankan tyypillisiä aiheita ovat rakkaus, luonnon ja kuoleman tunnelmat, eron haikeus, muutamat ilo ja luvuttomat murheet. Tankan luontosuhteelle on ominaista intensiivinen ja toisinaan jopa täydellinen eläytyminen luontoon, jolloin kirjoittajan mielentila ja ympäristö samastuvat kokonaan. (Anhava 2007, 290–293.)

Kai Laitisen (1990, 479) mukaan Kivikk'ahon myöhäistuotannossaan viljelemä tankamuotoinen ajatusrunous kykenee samanaikaisesti sekä äärimmäisen suppeaan että monimerkityksiseen ilmaisuun. ”Uudet pihat” -runossa tämä näkyy erityisesti tavassa, jolla runon yksinkertainen luonnonkuvaus lavenee silkan hempeilevän esteettisyyden tai hetkellisen eläytyvyyden ylitse poliittiseksi kantaottavuudeksi. Vaikka runo muodollisesti ankkuroituakin tankarunon traditioon, se pyrkii samalla pontevasti ulos perinteisistä temaattisista raameista edeten avoimesti poleemiseen suuntaan.

Kivikk'ahon runon temaattinen jännite rakentuu selkeäräjäiselle ja kaksinapaiselle dikotomialle, jossa inhimillinen kulttuuri ja ei-inhimillinen luonto asemoidaan poleemisesti toisiaan vasten. Samalla runo pakottaa kysymään, missä näiden kahden raja tosiasiaassa kulkee. John Passmore (1997, 34) sisällyttää ”luonnon” määritelmään kaiken, mikä ei itsessään tai alkuperältään ole inhimillistä. Passmoren yksinkertaista ja radikaalisti dualistinen määritelmä on kuitenkin problemaattinen, sillä se rajaa

kaiken inhimillisen kategorisesti ei- tai epäluonnolliseksi. Esimerkiksi Gary Snyder (2010, 32–36) on tehnyt täysin päinvastaisen määritelmäyrityksen, jossa hän laajentaa ”luonnon” tarkoittamaan kaikkea, mitä fyysisessä todellisuudessa on olemassa. Snyderin määritelmän ongelma taas on, ettei sen avulla voi käsitteellistää luonnon ja kulttuurin rajaa millään tavalla, sillä sille aarniometsä ja Tokion metro ovat yhtä lailla olemassa fyysisen todellisuuden osina.

Kivikk’ahon runossa inhimillinen maailma ilmenee kasvottoman ja persoonattoman sosioteknisen rakenteen – taajaman – kautta, kun taas eläimet lajinimetään runossa eksaktisti, ja ne jäsenyvät toimintansa eli ihmisten pihamaille ”eksymisen” kautta. Runo tematisoi jaottelua myös muodolla, sillä tankaruno on taajaman tavoin kulttuurisesti tarkkaan määritelty alue, jonka typografisesti järjestäytyneen tilan sisään mainitut eläimet tekstin tasolla tulevat.

Runon puhuja painottaa selkeästi eläinten asemaa ja oikeutta liikkua luonnossa ihmisen rakentamista keinotekoisista ja ”epäluonnollisista” raja-aidoista piittaamatta. Tällöin myös koko ajatus eläinten ”eksymisestä” asettuu koomiseen ja ironiseen valoon, koska tosiasiaa ne vain palaavat vanhoille tutuille paikoilleen. Tällaisen ympäristö-eetoksen puitteissa runoa voi helposti lukea myös käänteisesti niin, että siinä ihmiset ovat ”eksyneet” eläinten ”taajamaan”. Toisin sanoen runon puhujan näkökulma asettaa ironiseen valoon ihmisen oikeuden määritellä luonnon tiloja omien halujensa ja tarpeittensa mukaan.

Kivikk’ahon lyhyt runo merkityksellistää luonnon olemista kolmen retorisen strategian kautta. Ensiksi sen keskeisinä puhunnan kohteina ovat eläimet eivätkä ihmiset. Toiseksi se korostaa ihmisen ja eläinten elintilojen vastakkaisuutta yleisessä ajattelussa – ja toisaalta samanaikaisesti niiden päällekkäisyyttä. Kolmanneksi runon puhuja ei tuo luontoa näkyviin vain oman tai muiden ihmisten olemassaolon passiivisena taustana vaan aktiivisina ja ei-hallittuina eläintoimijoina, jotka ihmiset ovat yrittäneet rajata oman kokemusmaailmansa ulkopuolelle, siinä kuitenkin onnistumatta.

Ihmisten ja eläinten elinalueet kohtaavat Kivikk’ahon runossa erilaisten elämis- ja toimintapiirien kautta. Ihmisten rakennettua (kulttuurista) taajamaa vasten asettuu eläinten (luonnollinen) vaeltelu rypypaikoilleen. Rypypaikka tarkoittaa maapaljastumaa, jossa erityisesti kanalinnut yrittävät hiekkakylpyjen avulla päästä eroon höyhenpeitteensä loisista. ”Rypy” viittaa siis eläinten peseytymiseen ja puhdistautumiseen, mikä tuo tulkinnan politiikkaan runon toimijoiden biologisuutta korostavan näkökulman. Näin luettuna ihmisten voi nähdä rinnastuvan loisiiin, joista eläimet pyrkivät pääsemään eroon.

Siinä missä ihmisten elinpiiri määrittyy runossa teknisen osaamisen kautta ja on selkeästi määriteltävissä, eläinten reviirit jäävät avoimiksi ja tarkemmin rajaamatta. Liukkonen (1995) on kiinnittänyt huomiota Kivikk’ahon *Ruusukvartsi*-kokoelman

”ohjelmallisuuteen”, joka tässä yhteydessä jäsentyy erityisesti ihmisen ja luonnon suhteen arvolatautuneena kuvauksena. Ympäristöpolitiikan näkökulmasta Kivikk’ahon runo kuvaa siis tilannetta, jossa jokin luonnonalue politisoituu.

Artikkelin alussa esitelty Lähteen määritelmä politisoitumisesta valaisee osuvasti Kivikk’ahon ”Uudet pihat” -runon poliittista tendenssiä, joka asemoi ihmiskulttuurin ja ei-inhimillisen toisiinsa nähden vastakohtaisesti ja korostaa niiden yhteensopimattomuutta. Runossa kiistan kohteeksi on päätyneet määrittelemättömän kokoinen maa-alue, joka on aiemmin ollut villieläinten rypymaata ja sittemmin rakennettu taa-jamaksi. Tosin muutos villistä luonnontilasta ihmisten säätelemäksi asutuskeskukseksi ei ole ollut totaalinen eikä jäännöksetön, koska osa eläimistä edelleen ”eksyy” vanhasta tottumuksesta ihmisten pihamaalle. Toisin sanoen ihmisten elinpiiri on runossa syrjäyttänyt eläinten reviirin – mutta samalla eläinten satunnainen tunkeutuminen ihmisten alueelle muistuttaa alueen ”villistä” menneisyydestä ja samalla kyseenalaistaa ihmisten oikeuden sen hallintaan.

Jos Kivikk’ahon runoa lähestyy Lähteen ja Hailan määrittelemän politisoitumisen näkökulmasta, päättyy vääjäämättä kysymään, ketkä runon kuvaamassa konfliktissa ovat sen toimijoita. Ensimmäiseksi subjekteina ovat ihmiset, joille taajama on rakennettu ja joita eläinten vierailut kummastuttavat. Toiseksi subjekteina ovat jänis, hirvi ja mäyrä, jotka ”eksyvät” ihmisten pihaille. Runon kolmas ja osittain häivytetty subjekti on runon puhuja, joka muotoilee tapahtumat retorisesti ja kommentoi niitä – ja jonka voi helposti nähdä asettavan sympatiansa eläinten puolelle.

Hailalainen ihmiskeskeinen toimijuus-käsitys näyttäytyy riittämättömänä, kun sitä soveltaa Kivikk’ahon runoon, jossa pyritään nostamaan esiin ei-inhimillisiä tarpeita ja näkökulmia. Ympäristöpoliittisesti aktivoitunut runontulkinta näyttäisi siis kysyvän sellaisten lukumallien perään, jotka ovat avoimia ja herkkiä kuulemaan myös ei-kulttuurisia ja ei-kielellisiä ääniä.

Siksi onkin tärkeä huomata, että vaikka eläimet etualaistuvat Kivikk’ahon runon tekstuurissa, sen argumentatiivinen ydin rajautuu puhtaasti ihmisten väliseksi, luonteeltaan retoriseksi kommunikaatioksi. Runon varsinainen puhetilanne rakentuu ”kommenttoijan” (runon puhujan) ja tekstissä näkymättömäksi ja äänettömäksi jäävän ”kummastelijan/kummastelijoitten” väliselle yksisuuntaiselle viestinnälle: ”kommenttoija” kummastelee ”kummastelijan/kummastelijoitten” kummastelua ja muistuttaa samalla häntä/heitä taajaman luonnonhistoriallisesta menneisyydestä.

Biosentrisestä eli elävän luonnon itseisarvoisuutta korostavasta asenteestaan huolimatta Kivikk’ahon runon kielen dynamiikka tarkentuu ihmisen tajunnan sisään. Vaikka runon puhujan ympäristökriittinen eetos asettuu selkeästi eläinten puolelle, hän ei kuitenkaan yritä kuvata eläinten kokemusta tai käsitystä kiistatilanteesta vaan pyrkii ainoastaan nostamaan esiin kysymyksen niiden tarpeista ja pyrkimyksistä. Tuula

Hökkä (1995, 108) on huomauttanut, että jokainen runoilija tulee runoillaan ottaneeksi kantaa subjektin ja minän kysymykseen ja että nämä kysymykset samalla ”muotoavat” runoilijan kirjoittamaa tekstiä. Kivikk’ahon runossa aktivoituvat toisaalta näkemys ihmisestä kokijana (”kummastelijat”) ja eettisenä kannanottajana (”kommentoija”), mutta toisaalta ”minän kysymys” ulottuu myös mahdollisuuden ymmärtää eläimet yhtä lailla subjektiivisina toimijoina. Runo siis pyrkii laventamaan minuuden kysymystä myös ei-inhimillisen alueelle.

David Gilcrestin (2002, 2) mukaan runous alkaa pohtia ihmisen ja ympäristön suhdetta vasta silloin, kun tuo suhde jollakin tavalla problematisoituu ja muuttuu kiistanalaiseksi. Ympäristöpolitiikan näkökulmasta juuri Kivikk’ahon puhujan kannanotoksi luettava äänenpaino tuo runon sisältöön politisoitumisen tendenssin. Runossa ilmenee Lähteen mainitsema ”eri toimijoiden valtapyrkimysten törmäys”, jossa taajamassa asuvien ihmisten halu rauhoittaa asuinalueensa eläinten liikkumiselta ja eläinten tarve kulkea rypypaikoilleen – tai tarkemmin ottaen runon puhujan tarve puolustaa eläinten tarvetta – asettuvat vastakkain.

Kivikk’ahon runon puhujan positiota voisi luonnehtia ”ympäristöpoeettiseksi”. Lummaa (2010, 16) määrittelee ympäristörunoudeksi sellaisen lyriikan, joka pelkän luonnonkuvauksen lisäksi osoittaa myös kriittisyyttä ihmisen toimintaa kohtaan. Kivikk’ahon runoa voi pitää ympäristöpoeettisena, sillä se käyttää ihmiselle tyypillistä kommunikaatiomuotoa (kieltä) mutta asettuu voimakkaasti oppositioasemaan ihmisen teknologista infrastruktuuria vastaan ja pyrkii huomioimaan eläinten tarpeita.

Ykseyden mahdollisuus

Markus Jääskeläisen *Siemen*-kokoelma (1996) sisältää pienimuotoisia ja niukka-sanaisia runoja, jotka toistuvasti palaavat ihmisen ja luonnon väliselle kokemukselliselle rajapinnalle. Kivikk’ahon kokoelman tavoin Jääskeläisen poetiikka linkittyy yhtäältä kuvakeskeiseen modernismiin ja toisaalta itäaasialaiseen, konkreettisuutta korostavaan luontonäkemykseen, jossa ulkoinen ja sisäinen kokemus limittyvät toisiinsa.

Jääskeläisen ympäristöpoeettisesti orientoituneissa runoissa korostuvat useimmiten maailmassa ilmenevän muutoksen vääjäämättömyyden sekä kulttuurin ja luonnon vastakohtaisuuden teemat. Tästä hyvä esimerkki on ”Ohjeita metsureille”, joka Kivikk’ahon runon tavoin kutsuu eettisesti normittavaan luentaan:

Puu kaatuu, jos sitä ei kaadeta.

Se huojuu tuulessa,
joka kulkee metsän yli.

Juuret lumen alla, kädet kohmeessa,
hiljaa puu nukkuu.

Kirveenterä, pakkanen.
Puiden latvat kuin soitin.

Ilmassa teräs, vihlova
tuoksu. Puussa metsä.
(S, 12.)

Runon temaattisena kehyksenä on ihmisen toimien ja luonnon prosessien eriävyys ja osittainen vastakohtaisuus. Dualistinen jännite virittyy jo paradoksaalisessa aloitus-säkeessä, jonka näennäinen ristiriitaisuus tosin paljastuu lähemmin tarkasteltuna ekologisen faktan runollistumaksi: jos ihminen (runon nimessä mainittu ”metsuri”) ei kaada puuta, se kaatuu ennemmin tai myöhemmin omia aikojaan. Säe toiseuttaa luonnon tekemällä selkeän eron ”kaatamisen” (ihmisen tavoitteellinen akti) ja ”kaatumisen” (ekologinen prosessi) välille mutta säilyttää samalla luonnon omien lainalaisuuksiensa alaisuudessa tapahtuvana kokonaisuutena.

Kivikk’ahon ”Uudet pihat” -runon tavoin myös ”Ohjeissa metsureille” ihmisen toiminta ilmenee teknisten, luontoa ja maisemaa muokkaavien tekojen kautta. Jääskeläisen runon nimessä mainitaan ”metsuri”, jota vasten kahden viimeisen säkeistön elliptiset rivit tulevat ymmärrettäväksi: ”Kirveenterä, pakkanen. / Puiden latvat kuin soitin. // Ilmassa teräs, vihlova / tuoksu.” Niukkasanaiset ja verbittömät säkeet kuvaavat vihjaillen ja aiheen suoraa esittämistä kierrellen metsurin työtä eli puiden kaatamista. Runokuvissa on aggressiivisuutta ja uhkaavuutta: kirveenterä ilmestyy kuin tyhjältä, ja ilma on täynnä terästä kuin sotatantereella. Ilmaus ”vihlova tuoksu” voi viitata kirveenterän metallintuoksuun mutta myös kaadetuista puista lähtevään pihkantuoksuun.

Runon toiminnallisessa kuvastossa ihmisen ja luonnon oleminen jäsentyy siis sisäkkäisesti. Runon topos on talvinen luonnonmaisema, jonka keskelle ”metsuri” tuo kirveen. Teko tulee ymmärrettäväksi ja merkitseväksi nimenomaan kontekstiaan vasten, sillä kirveen vieminen metsämaisemaan herättää vahvan mielikuvan puunkaadosta. Kirves toimii siis runossa metonymiana funktiona, joka kuvaa ihmisen operatiivista ja tuotantokeskeistä toimintaa ja luontosuhdetta.

Jääskeläisen runon eettinen ulottuvuus paljastuu oikeastaan vasta sen kahdessa viimeisessä sanassa, jotka on kirjoitettu omaksi elliptiseksi lauseekseen: ”Puussa metsä.” Lausahdus määrittää ”metsurin” toiminnan ja sen kohteena olevan puun suhdetta ja kärjistää sen äärimmilleen. Aforistisuutta lähestyvä lause viittaa raamatulliseen ajatukseen, että mitä ”metsuri” tekee yhdelle puulle, sen hän tekee koko metsälle. ”Puu” toimii siis luonnon vastametonymiana ”kirveelle” – edellinen kuvastaa kasvamista ja versomista ja jälkimmäinen luonnollisen kasvuprosessin katkaisemista.

Vesa Haapala (2003, 170) on määrittänyt tällaisia runon merkityskeskittymiä ”metonymisinä indekseinä”, joihin liittyy laajoja poeettisia ja poliittisia kytkentöjä. Jääskeläisen runon metonymisinä indekseinä ”puu” ja ”kirves” aktivoivat nimen-

omaan moninaisia poliittisia mielikuvaketjuja ja äänenpainoja. Puu liittyy metsään, luontoon, rauhaan ja ikaikaisuuteen, kirves puolestaan ihmiskulttuuriin, tekniikkaan, suunnitelmallisuuteen ja tehokkuuteen. Haapalan (mt., 175) mukaan metonymiset rinnakkainasettelut synnyttävät poeettisia tekstilaskoksia ja tilakerrostumia. ”Ohjeita metsureille” -runossa ”puun” ja ”kirveen” rinnakkaisasettelu synnyttää poeettisen tilanteen, jonka tekstuaalis-tilallinen jännite avautuu kahteen suuntaan: yhtäältä puu ja kirves kuuluvat vastakkaisiin ja toisensa poissulkeviin metonymisiin viitekehyksiin, toisaalta ne kohtaavat runossa (vihjailten) kuvatun metsurintyön kautta. Toisin sanoen ”metsienhakkuun” ajatus risteyttää nämä kaksi metonymistä merkityskenttää toisiinsa.

Temaattisesti luettuna Jääskeläisen runossa on kuvattuna hyvin samanlainen dualistinen politisoitumistilanne kuin Kivikk’ahon runossa. Luonto ilmenee siinä miltei pastoraalisesti ”hiljaa nukkuvana puuna”, joka virittää tunteen luonnosta rauhan, tasa-painon ja jopa onnellisuuden tyyssijana. Ihminen taas näyttytyy kirvestä käyttävänä ”metsurina”, joka toiminnallaan turmelee tuon rauhan ja sopusoinnun. On kuitenkin tärkeää huomata, että ihmisen ja luonnon erilleen rajautuneisuus ei ole runossa absoluuttista. Tässä kohtaa kolmas säkeistö osoittautuu merkitykselliseksi: ”Juuret lumen alla, kädet kohmeessa, / hiljaa puu nukkuu.” Sitaatin ensimmäinen rivi sisältää yllättävän rinnastuksen, jossa luonnon ja ihmisen dikotomisuus näyttäisi hetkeksi katoavan.

”Kädet”-sanan voi säeyhteydessään lukea kahdella tavalla. Joko niin, että se viittaa ”metsurin” käsiin, jolloin käsien paleleminen jäsenyisi inhimillisenä rinnastuksena lumen keskellä seisovan puun kokemukselle kylmyydestä. Tai niin, että se viittaa antropomorfisesti puun lumen alla oleviin juuriin tai oksiin, jolloin puu saa selkeästi inhimillisiä ominaisuuksia ja raja puun ja sitä katsovan ihmisen välillä hetkeksi katoaa.

Jälkimmäinen lukutapa linkittyy runon toiseksi viimeisen säkeistön säkeeseen ”Puiden latvat kuin soitin”, jossa ylhäällä oksistossa kulkevan tuulen ääni tuo puhujan mieleen musiikki-instrumentin. Näkö- ja kuulohavaintoa sekoittava synesteettinen havainto johdattaa metaforisoivaan lukutapaan, joka niin ikään horjuttaa ja hälventää luonnonobjektin (puiden latvat) ja kulttuuriartefaktin (soitin) välistä rajaa.

Säkeen ”Juuret lumen alla, kädet kohmeessa” kielikuvallista strategiaa voi lähestyä myös tarkastelemalla sitä niin sanotun semanttisen yhteisalueen käsitteen kautta. Mikko Turunen (2011, 27) on määritellyt semanttisen yhteisalueen merkityskentäksi, joka muodostuu metaforisen ilmauksen osien yhteisiksi mielletävistä tai yhteisinä esitetyistä piirteistä. Jääskeläisen runossa kuvaus kohmeisista käsistä on mahdollista lukea metaforisena ilmauksena, jonka semanttinen yhteisalue yhdistää puun muodon ja (inhimillisen) kokemuksen kylmyydestä. Puiden haarautuvat juuret/oksat ja ihmisen kämmenet muodostavat yhteisiksi mielletäviä piirteitä, kuten raajamaisuus, ulokkeisuus ja oksaisuus/sormisuus, jotka runossa risteävät. Tällaisen lukutavan mukaan puu on runossa subjekti, joka kylmyyden kokee, mutta samalla se kokee kylmyyden olennaisesti

ihmismäisellä tai ihmisen kokemukseen rinnastettavalla tavalla.

”Ohjeita metsureille” -runon poliittinen ulottuvuus ilmenee siis ennen kaikkea eettisesti latautuneena kuvauksena yksittäisen ihmisen ja yksittäisen luonnonolion kohtaamisesta – mutta samalla runon tulkinta tuosta kohtaamisesta sisältää vihjauksen selittämättömyydestä ja mysteerisyydestä. Inhimillisen ja ei-inhimillisen kokemuksen hetkellinen leikkautuminen runon keskivaiheilla johtaa kysymään poeettisten ilmaisukeinojen ontologiaa: Millä tavoin runoilmaus on olemassa, ja millaisten ehtojen mukaan se kehkeytyy? Kuvaako runo kokemusta, sen rakentumista vai sen kielellistymistä?

Jääskeläisen runo antaa mahdollisuuden myös neljänteen vaihtoehtoon: *potentiaaliseen kokemukseen*. Tällä viitataan tulkintaan, jossa kokijan ja koettavan on ennalta arvaamattomasti ja suunnittelematta mahdollista kietoutua toisiinsa. Tere Vadén (2006, 46–47) on määritellyt subjektin ja objektin erottamista edeltävän kokemuksen käsitteellä ”asubjektiivinen”. Asubjektiivinen kokemus ei ole subjektin hallittavissa, koska subjekti ja objekti sulautuvat siinä kartoittamattomasti toisiinsa. Minän ja luonnon yhteen kietoutuminen esittää Vadénin (mt.) mukaan luonnon repivästi, yllättävästi, odotetusti, lohtuna, milloin mitenkään. Toisin sanoen asubjektiivinen kokemus kieltäytyy yksiselitteisestä muodosta, eikä sitä voi esittää perinteisten ja selkeästi rajattujen kategorioitten puitteissa.

Runollinen, subjektiivisuuteen kiinnittyvä mutta puhujiltaan ja merkityksiltään (usein) lukkoonlyömätön puhemuoto saattaisi sallia asubjektiivisuuden esiintulon ja näyttäytymisen. Jääskeläisen runossa puun ja ihmisen lyhyt yhdentymisen luo muuten selkeästi jäsennetyn runon kehukseen hetkellisen kaoottisen ja ei-määritelmällisen tilan, jossa kokeminen ilmenee asubjektiivisena potentiaalina: se ei pakota kokijaa ja koettua sulautumaan toisiinsa mutta antaa moiselle kokemukselle mahdollisuuden ja paikan – vaikka sitten repivästi, yllättävästi, odotetusti tai lohtuna.

Leonard M. Scigaj’n (1999, 38) mukaan yksi luontorunouden strategioista on pyrkimys saavuttaa sovitus (*atonement*) tai ykseys (*at-one-ment*) luonnon kanssa. Lummaa (2010, 69) on tulkinnut Scigaj’n ajatuksia niin, että ”ykseyden” kokemuksen kielellinen kuvaaminen saa lukijan kääntymään konkreettista kohti luontoa, jolloin siitä tulee lukijan viimekätinen luettava teksti. Jääskeläisen runon tapauksessa Scigaj’n näkemys sovitukselta ja ykseydestä saavat korostetun hetkellisen statuksen. ”Ohjeita metsureille” -runon kielellis-kuvallisessa liikkeessä sovitus ja ykseys ovat potentiaalisia ja kenties aktuaalisiaakin mutta vain yllättäen ja hetkellisesti. Jääskeläisen runon kokonaisuus ohjaisi siten kohti lukutapaa, jossa scigaj’lainen kokijan ja koetun yhtenäistävä kokemusmomentti olisi vähemmän hallittu ja kaavamainen kuin millaisena teoreetikko on sen halunnut esittää, jolloin sen kyky johdattaa lukija ”takaisin luontoon” näyttäytyy vain hetkellisenä ja siten yliarvioituna.

”Me” ja satavuotiaan kuusikon hitaus

Timo Hännikäisen *Kilpailevan lajin muistomerkki* -runokokoelma (2005) käsittelee kaupunkimiljöössä liikkuvan ihmisen pieniä, aforistisuuteen taipuvaisia havaintoja urbaanimaisemaan sijoitetuista luonnonolioista. Ihmiskulttuurin ja luonnon vastakohtaisuus nousee esiin erityisesti ironisissa ajatusrunoissa, joissa puhuja kuvaa modernin teollisuusyhteiskunnan tuotannollisia instituutioita ja nostaa teknologisten elementtien rinnalle pohdintoja niiden synnyttämästä ekologisesta tuhosta:

Asemalla odottavan tavarajunan avovaunut lastattu tukeilla, metsäkin matkustaa. Määränpäässä puu muuttuu sanomalehtipaperiksi, sen tieto tiedonvälitykseksi. Nirsouden puute tekee meistä barbaareja: kaikki rahanarvoinen kelpaa varkaalle, kaikki särkyvä vandaalille. Emme malta hengittää satavuotiaan kuusikon tahtiin, aikeemme ovat liian hyvät.
(KLM, 9.)

Pohdiskeleva proosaruno alkaa yksinkertaisella näköhavainnolla tukkilastissa olevasta rahtijunasta mutta kääntyy jo ensimmäisen rivin lopussa kirjaamaan katselijan päänsisäisiä ajatuksia, jotka muodostavat runon eettis-ironisen ytimen. Puhuja arvioi näkemiensä tukkien päätyvän ennen pitkää sanomalehtipaperiksi, missä näkyy hyvin vastakohtaisuuksista rakentuva dualistinen malli, joka määrittää runon temaattista kokonaisuutta. Puutukki on materiaallinen luonnonobjekti, sanomalehti taas informaation välittämiseen tarkoitettu ihmiskulttuurin tuote. Dualistinen kaksijakoisuus näkyy runossa muuallakin. Jo ensimmäisellä rivillä tavarajuna – ihmisten rakentama kone – ja metsä – kulttuurin ulkopuolelle jäävä rakentamaton alue – kohtaavat toisensa. Runon lopussa taas ”me” eli ihmiskunta vertautuu ikikuusikkoon, jonka hitauteen emme kykene sopeutumaan.

Kulttuurin kiirettä, täsmällisyyttä ja tehokkuutta merkitsevät artefaktit (asemarakennus, tavarajuna, avovaunut, sanomalehtipaperi) asettuvat runossa vastakkain pitkäikäisten, hallitsemattomien ja hitautta merkitsevien luonnonobjektien (tukkien, metsän, kuusikon) kanssa. Samalla kaksi erilaista prosessuaalista aikakokemusta lomittuvat runon kuvastossa. Tukkien kuljettaminen määränpäähän sellutehtaalle, sellun muuttaminen paperiksi ja painaminen sanomalehdeksi ovat hyvin nopeita, eksakteja ja suunnitelmallisia teollisia prosesseja. Kuusten varttuminen satavuotiaaksi ikikuusikoksi taas vie aikaa kokonaisen vuosisadan eikä metsän sukkessiota¹ voi samalla tavalla suunnitella, ennakoida tai ohjata. Kaikki ihmiseen ja kulttuuriin viittaavat elementit Hännikäisen runossa luovat mielikuvaa ohjatusta ja valvonnan alaisena operoivasta toiminnasta, kun taas metsä ilmenee ennen kaikkea pysyvyytensä ja hallitsemattomuutensa kautta.

Runoa voi lähestyä myös erittelemällä sen abstrakteja ja konkreettisia tasoja. Sanomalehtipaperi on käsinkosketeltava asia, kun taas sille painettu ”tiedonvälitys” on

ei-aineellinen merkityksen sfääri. Juna, tukit, vaunut ja kuusikko ovat konkreettisia ilmiöitä, kun taas runon puhujan mietiskelyt barbaareista, varkaista ja ihmisten aikeitten mahdollisesta hyveellisyydestä virittävät havaintojen ylle abstraktin mielteiden ja ajatusten ulottuvuuden. Näin ajateltuna ihmisen toiminta jäsentyy Hännikäisen runossa samanaikaisesti kahdella tasolla: yhtäältä puidenkaatamisena, junan kuljettamisena ja sanomalehden tekemisenä, toisaalta kykynä reflektoida oman lajinsa tekojen pyyteitä ja eettisyyttä.

Hännikäisen runon poliittis-retorinen asento on täysin erilainen kuin esimerkiksi edellä käsitellyssä Kivikk'ahon runossa. Siinä missä Kivikk'ahon runon argumentaatio-taso jäsentyy kolmen tekijän ("kommentoija", "kummastelija[t]", alueelle eksyvät eläimet) kautta, Hännikäisen runossa puhujan yksityiset mietteet täsmentyvät ja laventuvat "meihin" eli kanssakansalaisiinsa, muihin tuotannollisen yhteiskunnan jäseniin, viime kädessä koko ihmiskuntaan. Puhuja ei siis pyri etsimään ulkopuolista, toisten ihmisten toimintaa ja asenteita kommentoivaa positiota vaan suostuu osaksi kiistanalaista tilannetta, jolloin hänen itsekriittisyytensä ja -poleemisuutensa saavat yleispätevämmän, kollektiivisemmän statuksen.

Ihmisen suuntautuneisuus ympäröivään luontoon esitetään ja kehystetään runossa tuotannollisten prosessien kautta. Pauli Pylkön (2005, 58) mukaan alkuperäisen luontokokemuksen näivettyminen tekniseksi luontosuhteeksi on eurooppalaisen ajattelun suuri ongelma. Hänen teesiään vasten luettuna näkyy Hännikäisen runon diagnostinen tendensi. "Meidän" (ihmisten) pyyteelliset ja päämäärähakuiset aiheet asettuvat siinä vastakkain satavuotiaan kuusikon luonnollisen ja hitaan kasvun kanssa, joka ei sinällään pyri mihinkään muuhun kuin kasvuun itseensä. Alkuperäinen kokemus on siis kadonnut jonnekin teollisen yhteiskunnan mekaanisen osaamisen ja välinearvoistumisen taakse. Jos puhujan maininnan satavuotiaasta kuusikosta tulkitsee viittauksena johonkin hänen tuntemaansa aktuaaliseen metsäkuvioon, se on ainoa suora ja ei-välitetty yhteys ihmisen ja elävän luonnon välillä koko runossa.

Ihmisten motiivien tarkkaileminen "nirsouden" kategorian kautta luo runon puheasetelmaan vahvasti moralistisen ja arvottavan sävyn. Tämä korostaa toisaalta ontologisesti inhimillisen ja ei-inhimillisen toiminnan yhteismitattomuutta, sillä ihmisen tuotannollista toimintaa ohjaa aina pyyteellisyys ja päämäärähakuisuus, kun taas runossa luonnollista olemismuotoa symboloiva kuusi on poikkeuksellisen paljon varjoa kestävä puulaji eli "ei-nirso" (Relve 1997, 18–19).

Toisaalta nirsous-tematiikka virittää tekstiin eettisesti latautuneen suhteen myös itsereflektiivisesti, sillä puhujan mukaan meitä ihmisiä yhdistää nimenomaan "nirsouden puute". Tämä kommentti on kuitenkin luettava ironisesti, koska runossa ihmisten toiminnallisuus eksplikoituu "varkaan" ja "vandaalin" kategorioina – siis rikollisina, rikkojina, vahingoittajina. Yrittääkö runo siis sanoa, että teknologian määrittämä ihmi-

syys on pohjimmiltaan barbariaa ja vandalismia ja että ihmiskunnan toiminta suhteessa ympäristöön on aina väkivaltaista? Tätä tulkintaa vahvistaa esimerkiksi se, että runon filosofisessa keskiössä oleva ekologisesti väritynyt eettinen pohdiskelu jää alituisesti raskaan materiaalis-teollisen kuvaston sekä rikollisuuteen liittyvän terminologian alle.

Markus Laineen ja Pekka Jokisen (2001, 56) mukaan ympäristöpoliittisten kiistojen vaatimukset saavat helposti symbolisia ulottuvuuksia, jolloin ne kytkeytyvät ideologioihin. Hännikäisen runo on täynnä tällaisia ideologisesti värittyneitä symboleita, joiden vastakohtaisuudelle koko runon temaattinen rakenne perustuu. Esimerkiksi tehokkuutta ja teknologista hegemoniaa kuvastava tavarajuna on ihmisen rakentama, massiivisten tavaramäärien siirtelemiseen tarkoitettu liikenneväline, jonka keskeisiä konnotatiivisia ulottuvuuksia ovat hyötykäyttö, massavolyymi ja logistisuus. Toisaalta juna liikkuu aina kiskoja pitkin eli ennaltamäärätysti, minkä voi lukea ironisena huomiona teollisen yhteiskunnan fatalistisesta ja ei-vapaasta kehityskulusta. Luonnon premissejä runossa taas edustaa satavuotias kuusikko, joka huokuu ikiaikaisuutta, paikallaanoloa, kärsivällisyyttä, metsäsukkession hitaita ja usein ennakoimattomia kehityskaaria.

Hännikäisen runon symboliikka kiinnittyy siis ideologiaan, joka korostaa luonnonprosessien alkuperäistä ”luonnollisuutta” ja samalla teknologiakeskeisen kehitysetoksen kyvyttömyyttä sopeutua sen hitaasti kehkeytyvään vakauteen. Liian hyvät aiheet saavat ihmisen asettamaan itselleen yhä korkeampia tavoitteita, jotka odottavat aina jossakin hypoteettisessa ja utooppisessa tulevaisuudessa – ja samalla emme huomaa sitä, mikä on läsnä välittömästi ja kiireettä.

Runous ympäristötekstinä

Kuten Haila (2001, 9) on todennut, nykyisessä merkityksessään ympäristö syntyi runsaat neljäkymmentä vuotta sitten². Niin sanotun ympäristöherätyksen synnyttämä käsitys ihmisen luonnollisesta ympäristöstä uhanalaisena inhimillisen olemassaolon aineellisena perustana on siis verrattain nuori. Tämän vuoksi kaikki ympäristöön liittyvät määritelmät, ongelmat ja kehystykset ovat yhä kiistan- ja keskustelunalaisia ja ilmenevät eri lailla eri tilanteissa. Koska ei ole olemassa yleisiä kriteereitä, joiden avulla voitaisiin ikään kuin ylhäältä käsin määrittellä, millaisia ympäristöongelmat ovat, ne on nähtävä aina konkreettisina ja historiallisina ilmiöinä, jotka syntyvät tiettyjen ihmisten tai yhteisöjen toiminnassa tietyssä ajassa ja paikassa. (Haila 2001, 18.)

Ympäristöongelmien rakentumisessa keskeistä on siten niiden *määrittelemisen ongelmiksi*, mitä ilman kyseisiä ongelmia ei ainakaan poliittisessa mielessä olisi olemassa. Ympäristöön kohdistuvan kiistan syntymekanismi perustuu olennaisesti sille, että on olemassa joku, joka jostakin lähtökohdasta käsin konstruoi kyseessä olevan tilanteen ja kiistanalasta sen. Se, miten ongelma kehystetään, on olennainen osa itse ongelmaa ja sen hahmottumista.

Tässä artikkelissa olen käsitellyt kolmea suomalaisen runoilijan runoa, jotka kaikki kiinnittävät huomiota ihmisen ja ympäristön välisen suhteen kiistanalaistumiseen. Tekstissä hahmottelemani runojen ympäristöorientoitunut lukemismalli on kiinnostava sikälkin, että runous ei perinteisesti ole ollut keskeisin foorumi, jossa ekologisiin kiistoihin liittyviä kysymyksiä on pyritty kehystämään tai esittämään, saatikka ratkaisemaan. Kaikissa kolmessa käsittelemässäni runossa näkyy kuitenkin kullekin ominainen tapa, jolla ne pyrkivät politisoimaan ja polemisoimaan ihmisen ja luonnon suhteen moninaisuutta ja ongelmakohtia. Kenties juuri tämä – politisoitumisprosessin kielellisen rakentumisen tapauskohtainen ja ohjelmallisuuden salliva mutta samalla yleisinhimillinen kuvaus – voisi olla yksi keinoista, joiden avulla ekologinen runous osallistuu ympäristökeskusteluun ja tuo siihen jotakin olennaisesti lisää.

Sekä Eila Kivikk’ahon että Timo Hännikäisen runot asemoivat inhimillisen kulttuurin pyrkimykset kiistanalaiseen ja jopa vahingolliseen suhteeseen ympäristön kanssa. Niistä on luettavissa ihmislajin pyrkimys eriytyä luonnonprosesseista ja kyvyttömyys ottaa huomioon toisten luonnonolentojen tarpeita ja pyrkimyksiä esimerkiksi elinpiirin tai elämän jatkumisen ja pysyvyyden suhteen. Ympäristöpoliittinen lähtökohta johtaa kysymään, millaisia poliittisia luentoja runoudesta on mahdollista tehdä ja millainen merkitys niillä voisi olla. Kivikk’ahon runo pyrkii näyttämään taajamansa koskemattomuutta vaalivien ihmisten näkökulman lähtökohtaisen ahtauden ja kääntämään sen pääläelleen: alkuaan ihminen onkin se, joka on tunkeutunut eläinten reviiirille. Hännikäisen runon tavarajunan ikikuuksikon välinen vastakkaisuus taas täsmentyy kriittisyytenä metsäteollisuutta, avo- ja päätehakkuuta ja viime kädessä koko kulutuskulttuuria vastaan.

Vastakkainasettelua korostavan tulkinnan näkökulmasta Jääskeläisen runo on edellisiin verrattuna säysein ja maltillisin. Se ei ole avoimen poleeminen tai kanta-aottava eikä haasta lukijaansa etsimään yksinomaan poliittisesti motivoitun tulkinnan suuntia. Kärjistyksen ja konfliktin rakentamisen sijaan se kysyy ihmisen ja ei-inhimillisen kohtaamisen syvintä merkitystä ja olemusta. Sen maailmassa radikaalius onkin yhteyttä ja yhteensulautumista, kykyä edes hetkeksi ylittää subjektin ja objektin välinen ontologinen rintama.

Edellä esittämiäni runoanalyysien valossa (ympäristö)runouden erityisyys ja merkitys ympäristötekstinä näyttäisi siis perustuvan kahteen lähtökohtaan: yhtäältä runous pyrkii antamaan tilaa ei-inhimillisille tarpeille ja näkökulmille, toisaalta se problematisoi kokevan subjektin ja elottoman objektin välistä jyrkkää ennakoasetelmaa.

Lummaa (2011, 299) on todennut, että runoutta voi tulkita metalyyrisesti eräänlaisena vastakirjoituksena sellaiselle kielelle ja kirjoittamiselle, joka ei ”tunnusta” ei-inhimillisen itseisarvoa. Ei-inhimillisen itseisarvon tunnustaminen liittyy runon eettis-poliittiseen asennoitumiseen, joka käsittelemässäni esimerkeissä ilmenee esimerkiksi

yrityksenä puolustaa eläinten oikeuksia omaan reviiriinsä tai sarkastisena kommenttina satavuotiaan kuusikon ”hitauden” merkityksestä. Erityisen kiinnostavia ovat lisäksi kohdat, joissa inhimillisen ja ei-inhimillisen raja problematisoituu tai näyttää hetkeksi katoavan kokonaan. Jääskeläisen ”Ohjeita metsureille” näyttäytyy näin luettuna metafysisenä kannanottona tai ehdotuksena maailmasta, jonka määritelmät eivät ole lukkoon lyötyjä tai yksiselitteisiä.

Toisin sanoen ympäristöorientoituneella runoudella on vahva tendenssi puolustaa ei-inhimillisen olemuksellista autonomiaa ja samalla hämärtää ja kyseenalaistaa siihen liittyviä kategorisia luokituksia. Runouden retorinen voima on juuri sen ilmaisukeinojen moninaisuudessa, häilyvyydessä ja tulkinnanvaraisuudessa, koska ne muistuttavat, että mikään luontoa koskeva käsityksemme ei koskaan voi olla lopullinen tai ongelmaton.

Viitteet

¹ Sukkessio on ekologiatiteen termi, joka tarkoittaa tietyllä paikalla tapahtuvaa lajiston (vähittäistä) muuttumista.

² Itse asiassa Haila toteaa ko. kohdassa, että ympäristö syntyi kolme vuosikymmentä sitten, mutta koska kirjan julkaisemisesta on kulunut kymmenen vuotta, on täsmällisempää lisätä hänen lausahdukseensa yksi vuosikymmen.

Lähteet

ANHAVA, TUOMAS 2007: Jälkilause. Teoksessa *Sateen ääni sillalla. Japanilaista runoutta*. Toim. Jaakko Anhava. Toinen painos. Helsinki: Otava, 287–295.

GILCREST, DAVID 2002: *Greening the Lyre. Environmental Poetics and Ethics*. Reno & Las Vegas: University of Nevada Press.

HAAPALA, VESA 2003: Kutsuja, hyppyjä, tilavaa puhetta. Pentti Saarikosken myöhäis-tuotannon metonymyisiä ratkaisuja. Teoksessa *Kuvien kehässä. Tutkielmia kirjallisuudesta, poetiikasta ja retoriikasta*. Toim. Vesa Haapala. Helsinki: SKS, 144–182.

HAILA, YRJÖ 2001: Johdanto: Mikä ympäristö? Teoksessa *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Pekka Jokinen. Tampere: Vastapaino, 9–20.

HÄNNIKÄINEN, TIMO 2005: *Kilpailevan lajin muistomerkki* (KLM). Savukeidas, Turku.
HÖKKÄ, TUULA 1995: Lyyrinen minä – onko häntä, onko sitä, onko sinua? Teoksessa *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*. Toim. Pirjo Lyytikäinen. SKS, Helsinki, 106–130.

JÄÄSKELÄINEN, MARKUS 1996: *Siemen* (S). Otava, Helsinki.

KIVIKK’AHO, EILA 1995: *Ruusukvartsi* (R). Toinen painos. WSOY, Helsinki.

LAINEN, MARKUS & JOKINEN, PEKKA 2001: Poliitiikan ulottuvuudet. Teoksessa *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Pekka Jokinen. Tampere: Vastapaino, 47–65.

- LAITINEN, KAI 1990: *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: SKS.
- LIUKKONEN, TERO 1995: Ruusukvartsi, kallion kukka. [Arvostelu Eila Kivikk'ahon runokokoelmasta *Ruusukvartsi*.] *HS* 9.12.1995.
- LUMMAA, KAROLIINA 2010: *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- LÄHDE, VILE 2001: Sanasto. Teoksessa *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Pekka Jokinen. Tampere, Vastapaino, 302-310.
- PASSMORE, JOHN 1997: Asenteet luontoa kohtaan. Teoksessa *Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista*. Toim. Markku Oksanen & Marjo Rauhala-Hayes. Suom. Markku Oksanen. Helsinki: Gaudeamus, 34-46.
- PYLKKÖ, PAULI 2005: *Richard Wagner ajattelijana. Antimodernisti, luonnonmystikko, gnostikko*. Helsinki: Uuni.
- RELVE, HENDRIK 1997: *Puiden juurilla. Puut ja pensaat luonnossa ja kansanperinteessä*. Suom. Tuomas Heiramo. Jyväskylä: Atena.
- SCIGAJ, LEONARD M 1999: *Sustainable Poetry. Four American Eco-poets*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- SNYDER, GARY 2010/1990: *Erämaan opetus*. Suom. Tero Tähtinen. Savukeidas Kustannus, Turku.
- TURUNEN, MIKKO 2011: Semanttinen yhteisalue kielikuvien analyysin apuna. *Avain* 1/2011, 24-37.
- VADÉN, TERE 2006: *Karhun nimi. Kuusi luentoa luonnosta*. Tampere: Niin & näin.
- WILLIAMS, RAYNOLD 2003: Luontokäsitykset. Teoksessa *Luonnon politiikka*. Toim. Yrjö Haila & Ville Lähde. Suom. Mikko Lahtinen. Tampere: Vastapaino, 37-66.